

الگوهای تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام و غرب

دکتر سیدرضا حسینی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
بهار ۱۳۹۴

حسینی، سیدرضا، ۱۳۴۲ -

الگوهای تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام و غرب / سیدرضا حسینی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۴.
شانزده: ۴۳۲ ص. جدول. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۳۰۴: اقتصاد؛ ۲۶)

ISBN: 978-600-298-072-4

بها: ۱۵۷۰۰۰ ریال

وضعیت فهرست‌نویسی: فیبای مختصر.

این مدرک در آدرس <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است.

کتابنامه: ص. [۳۷۵-۳۸۹]؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان

شماره کتابشناسی ملی

۳۷۶۵۲۴۶

الگوهای تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام و غرب

مؤلف: دکتر سیدرضا حسینی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۳۰۴: اقتصاد؛ ۲۶)

ویرایش و صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: بهار ۱۳۹۴

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۱۵۷۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۰۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۰۲۱-۶۶۴۰۲۶۰۰

Email: info@rihu.ac.ir

Website: www.rihu.ac.ir

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به‌عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی علیه السلام بنیان‌گذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به‌عنوان منبع درسی و کمک‌درسی برای دانشجویان رشته‌های «اقتصاد» و «جامعه‌شناسی» در مقطع کارشناسی و کارشناسی ارشد فراهم آمده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سیدرضا حسینی و نیز از اساتید و ارزیابان محترم آقایان دکتر الیاس نادران، دکتر حسین نمازی، دکتر فرهاد رهبر، دکتر عبدالامیر خلیلی تهرانی و حجج اسلام والمسلمین حسن آقائظری و سعید فراهانی فرد که هر یک به‌گونه‌ای در به ثمر رسیدن این پژوهش مؤثر بوده‌اند، تشکر و قدردانی نماید.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱. بیان مسئله.....	۵
۱-۲. سؤال‌های تحقیق.....	۶
۱-۳. فرضیه‌های تحقیق.....	۶
۱-۴. اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۶
۱-۵. اهداف تحقیق.....	۹
۱-۶. پیشینه تحقیق.....	۱۰
۱-۷. رویکرد تحقیق به تأمین اجتماعی.....	۱۳
۱-۸. روش کشف و طراحی الگوی تأمین اجتماعی.....	۱۶
۱-۸-۱. مرحله استنباط احکام عناصر تأمین اجتماعی.....	۱۹
۱-۸-۲. مرحله ترکیب مفردات و شکل‌دهی الگوی تأمین اجتماعی.....	۲۰
۱-۹. مفاهیم اساسی تحقیق.....	۲۴
۱-۹-۱. تأمین.....	۲۴
۱-۹-۲. تأمین اجتماعی.....	۲۵
۱-۹-۳. الگو.....	۲۸
۱-۹-۴. الگوی تأمین اجتماعی.....	۲۹

فصل دوم: الگوی تأمین اجتماعی در صدر اسلام

مقدمه.....	۳۱
۲-۱. وضعیت اولیه تأمین اجتماعی در آستانه ظهور اسلام.....	۳۲
۲-۲. مبانی الگوی تأمین اجتماعی صدر اسلام.....	۳۵
۲-۲-۱. تحکیم مبانی اعتقادی.....	۳۵
۲-۲-۲. تحکیم مبانی اجتماعی.....	۳۶
۲-۳. موارد تحت پوشش تأمین اجتماعی در صدر اسلام.....	۴۰

۴۰ ۱-۳-۲. تأمین نیازهای متعارف فقیران
۴۲ ۲-۳-۲. پرداخت بدهی بدهکاران
۴۲ ۳-۳-۲. کمک به در راه‌ماندگان
۴۳ ۴-۳-۲. آزاد کردن بردگان
۴۳ ۵-۳-۲. تأمین سالمندان از کار افتاده
۴۵ ۶-۳-۲. رسیدگی به بیماران
۴۷ ۴-۲. اقدامات و سازوکارهای اجرایی
۴۷ ۱-۴-۲. پی‌ریزی اقتصاد سالم و ایجاد زمینه خود اکتیابی افراد
۵۰ ۲-۴-۲. بسیج مشارکت‌های مردمی
۵۲ ۳-۴-۲. تأسیس دولت و نهادهای قانونی بیت‌المال
۵۵ ۵-۲. وضعیت حاصل از اجرای نظام تأمین اجتماعی صدر اسلام
۵۶ ۱-۵-۲. دوره حیات پیامبر اکرم
۵۷ ۲-۵-۲. دوره خلافت عمر بن خطاب
۵۷ ۳-۵-۲. دوره حکومت امیرالمؤمنین
۵۸ ۴-۵-۲. دوران عمر بن عبدالعزیز
۵۹ ۶-۲. مختصات ساختاری الگوی تأمین اجتماعی صدر اسلام
۶۰ ۱-۶-۲. جامعه محوری (به جای دولت محوری)
۶۰ ۲-۶-۲. استحقاق گرایی (به جای عام گرایی)
۶۱ ۳-۶-۲. منطقه محوری (به جای تمرکزگرایی)
۶۱ ۴-۶-۲. عدم دوگانگی میان منابع مالیاتی و منابع تأمین اجتماعی
۶۲ ۷-۲. تحلیل ویژگی‌های کارکردی الگوی تأمین اجتماعی صدر اسلام
۶۲ ۱-۷-۲. تقدم توانمندسازی و خود اکتیابی افراد بر وابستگی به کمک‌ها
۶۲ ۲-۷-۲. فدا نشدن تأمین اجتماعی به خاطر اهداف رشد اقتصادی
۶۳ ۳-۷-۲. برخورداری تأمین اجتماعی از کارکرد عدالت بین‌نسلی
۶۳ ۴-۷-۲. فراگیری تأمین اجتماعی نسبت به اقلیت‌های مذهبی
۶۴ ۵-۷-۲. توانایی تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها
۶۴ ۶-۷-۲. سبک‌بار بودن و عدم سنگینی بر دوش دولت

فصل سوم: الگوهای تأمین اجتماعی در کشورهای غربی

۶۷ مقدمه
۶۸ ۱-۳. وضعیت تأمین اجتماعی در مکتب لیبرال-سرمایه‌داری
۷۳ ۲-۳. عوامل پیدایی تأمین اجتماعی در مکتب سرمایه‌داری ارشادی
۷۳ ۱-۲-۳. جلوگیری از حاکمیت کمونیسم
۷۴ ۲-۲-۳. جلوگیری از بحران‌های اقتصادی
۷۵ ۳-۲-۳. وجود همبستگی میان رفاه افراد

۷۷	۳-۲-۴. تأملات مربوط به عدالت اجتماعی و رعایت حقوق افراد
۷۸	۳-۲-۴-۱. نظریه مطلوبیت‌گرایان
۷۹	۳-۲-۴-۲. نظریه عدالت جان رالز
۸۰	۳-۲-۴-۳. نظریه عدالت اختیارگرایان
۸۳	۳-۳. موارد تحت پوشش تأمین اجتماعی
۸۴	۳-۳-۱. سالمندی و بازنشستگی
۸۵	۳-۳-۲. بیماری و خدمات بهداشتی
۸۶	۳-۳-۳. بیکاری
۸۷	۳-۳-۴. فوت سرپرست خانواده
۸۷	۳-۳-۵. عائله‌مندی
۸۸	۳-۳-۶. ناتوانی در انجام کار
۸۹	۳-۳-۷. نیازمندی
۹۰	۳-۳-۸. سایر موارد
۹۰	۳-۴. راهبردهای تأمین اجتماعی
۹۰	۳-۴-۱. راهبردهای بیمه‌ای
۹۱	۳-۴-۲. راهبردهای حمایتی
۹۲	۳-۴-۳. راهبردهای امدادی
۹۳	۳-۵. شیوه‌های تأمین مالی تأمین اجتماعی
۹۴	۳-۵-۱. نظام ارزیابی سالانه
۹۴	۳-۵-۲. نظام ذخیره‌گذاری کامل
۹۵	۳-۵-۳. نظام ذخیره‌گذاری جزئی
۹۵	۳-۶. نهادهای ارائه‌دهنده خدمات تأمین اجتماعی
۹۶	۳-۶-۱. خود فرد
۹۶	۳-۶-۲. خانواده
۹۷	۳-۶-۳. سازمان‌های غیرانتفاعی و نهادهای خیریه
۹۸	۳-۶-۴. دولت
۹۹	۳-۷. دولت رفاه و تأمین اجتماعی
۹۹	۳-۷-۱. پیدایش دولت رفاه و تحولات مفهومی آن
۱۰۳	۳-۷-۲. رویکردهای نظری به دولت رفاه
۱۰۳	۳-۷-۲-۱. رویکرد راست‌گرا
۱۰۷	۳-۷-۲-۲. رویکردهای سوسیال دموکرات
۱۱۰	۳-۷-۲-۳. رویکرد راه سوم
۱۱۱	۳-۷-۳. مدل‌های دولت رفاه در کشورهای مختلف
۱۱۲	۳-۷-۳-۱. انواع دولت رفاه به لحاظ میزان مزایا
۱۱۳	۳-۷-۳-۲. مدل‌های دولت رفاه در مناطق مختلف

۱۱۷	۳-۷-۴. افول دولت رفاه.....
۱۱۷	۳-۷-۴-۱. تحولات سیاسی.....
۱۱۸	۳-۷-۴-۲. تحولات جمعیتی.....
۱۱۹	۳-۷-۴-۳. تحولات اجتماعی.....
۱۲۰	۳-۷-۴-۴. تحولات اقتصادی.....
۱۲۲	۳-۷-۴-۵. تحولات فرهنگی.....

فصل چهارم: نقد و بررسی الگوهای تأمین اجتماعی در نظام‌های سرمایه‌داری

۱۲۳	مقدمه.....
۱۲۴	۴-۱. دستاوردها و نقاط قوت تأمین اجتماعی در عصر جدید.....
۱۲۶	۴-۲. خلأ تئوریک جایگاه تأمین اجتماعی در جهان‌بینی اقتصادی نظام سرمایه‌داری.....
۱۲۸	۴-۳. تناقض اصول و هنجارهای نظام سرمایه‌داری با تأمین اجتماعی.....
۱۲۸	۴-۳-۱. تناقض فردگرایی و خاستگاه تأمین اجتماعی.....
۱۲۹	۴-۳-۲. تناقض آزادی اقتصادی و لزوم دخالت دولت برای برقراری تأمین اجتماعی.....
۱۳۰	۴-۳-۳. تناقض مصرف‌گرایی و اهداف تأمین اجتماعی.....
۱۳۱	۴-۳-۴. تناقض سودمحوری و انباشت ثروت با تعدیل توزیع ثروت و درآمد.....
۱۳۲	۴-۳-۵. تناقض رباخواری و عدالت اجتماعی.....
۱۳۴	۴-۳-۶. تناقض لیبرالیسم اخلاقی و فرهنگی با نقش حمایتی نهادهای اجتماعی.....
۱۳۵	۴-۳-۷. تناقض رقابت اقتصادی و توازن اجتماعی.....
۱۳۶	۴-۴. ابهام و نقص در اهداف تأمین اجتماعی.....
۱۳۷	۴-۴-۱. ابهام در تعیین محدوده کمی اهداف تأمین اجتماعی.....
۱۳۹	۴-۴-۲. عدم شفافیت در اهداف توزیع درآمدی، جبرانی و پوشش ریسک.....
۱۴۰	۴-۵. نقاط ضعف روش‌های تأمین اجتماعی.....
۱۴۲	۴-۵-۱. عدم کفایت در از بین بردن فقر و تعدیل توزیع درآمد.....
۱۴۳	۴-۵-۱-۱. عدم کامیابی در محو کامل فقر.....
۱۴۴	۴-۵-۱-۲. اختلالات ناموجه در توزیع درآمد.....
۱۴۶	۴-۵-۲. عوارض نامطلوب بر متغیرهای کلان اقتصادی.....
۱۴۷	۴-۵-۲-۱. تضعیف پس‌اندازهای خصوصی.....
۱۴۸	۴-۵-۲-۲. تأثیر منفی بر میزان اشتغال.....
۱۴۸	۴-۵-۲-۳. آثار متفاوت بر رشد اقتصادی.....
۱۴۹	۴-۵-۲-۴. سایر آثار.....
۱۵۰	۴-۵-۳. گسترش حجم دولت و تضعیف نهادهای مردمی (تمرکزگرایی).....
۱۵۰	۴-۵-۳-۱. ناموجه بودن برخی از طرح‌های دولتی از منظر سلب آزادی‌های افراد.....
۱۵۰	۴-۵-۳-۲. تعمیق وابستگی افراد به دولت و تضعیف کارکرد حمایتی خانواده و نهادهای خیریه.....

۱۵۳۳-۵-۴. پر هزینه بودن و دامن زدن به بحران‌های مالی دولت
۱۵۵۴-۵-۴. افزایش مخاطرات اخلاقی و ناهنجاری‌های اجتماعی
۱۵۷۶-۴. روند اصلاحات تأمین اجتماعی در جهان
۱۵۷۱-۶-۴. پیشنهاد‌های اصلاحی در بحث‌های نظری
۱۵۷۱-۶-۴. تجدید نظر در مفهوم و ماهیت رفاه
۱۵۸۲-۱-۶-۴. تمرکز زدایی (جامعه رفاه به جای دولت رفاه)
۱۵۹۳-۱-۶-۴. شفاف‌سازی جنبه‌های توزیعی و غیر توزیعی
۱۶۰۲-۶-۴. اصلاحات پارامتریک
۱۶۲۳-۶-۴. اصلاحات ساختاری
۱۶۲۱-۳-۶-۴. انتقال از الگوهای رفاهی جامع به الگوهای محدود
۱۶۲۲-۳-۶-۴. انتقال از نظام‌های بدون اندوخته به نظام‌های اندوخته‌گذاری
۱۶۳۳-۳-۶-۴. خصوصی‌سازی و ایجاد نظام‌های چند لایه
۱۶۵۴-۳-۶-۴. ایجاد طرح‌های بازنشستگی تدریجی (مرحله‌ای)
۱۶۶۴-۶-۴. میزان اثر بخشی اصلاحات
۱۶۷۷-۴. ارزیابی تأمین اجتماعی معاصر با رویکرد انتقادی به نظام سرمایه‌داری

فصل پنجم: تأمین اجتماعی در ایران

۱۷۳مقدمه
۱۷۳۱-۵. پیشینه تأمین اجتماعی قبل از انقلاب اسلامی
۱۷۵۲-۵. مبانی تأمین اجتماعی در قانون اساسی جمهوری اسلامی
۱۷۶۱-۲-۵. منابع کشف و طراحی الگوی تأمین اجتماعی
۱۷۷۲-۲-۵. مبانی و اهداف تأمین اجتماعی
۱۷۷۳-۲-۵. حاکمیت عدالت اجتماعی بر تأمین اجتماعی
۱۷۹۴-۲-۵. راهکارهای کلی تحقق تأمین اجتماعی
۱۸۰۵-۲-۵. منابع مالی تأمین اجتماعی
۱۸۱۳-۵. تأمین اجتماعی در قوانین عادی و برنامه‌های پنج ساله توسعه
۱۸۲۱-۳-۵. ساختار نهادهای نظام جامع تأمین اجتماعی
۱۸۵۲-۳-۵. حوزه بیمه‌های اجتماعی (غیر درمانی)
۱۸۸۳-۳-۵. حوزه بهداشت و درمان
۱۹۳۴-۳-۵. حوزه حمایتی و توانمندسازی
۱۹۸۵-۳-۵. حوزه امداد و نجات
۲۰۰۶-۳-۵. حوزه یارانه‌ها
۲۰۱۴-۵. نهادها و سازمان‌های نظام تأمین اجتماعی
۲۰۲۱-۴-۵. سازمان‌های بیمه‌ای
۲۰۲۱-۴-۵. سازمان تأمین اجتماعی

- ۲۰۶-۴-۵ سازمان بازنشستگی کشوری ۲۰۶
- ۲۰۶-۴-۵ سازمان بیمه خدمات درمانی ۲۰۶
- ۲۰۷-۴-۵ سازمان‌های حمایتی و امدادی ۲۰۷
- ۲۰۸-۴-۵ کمیته امداد امام خمینی ۲۰۸
- ۲۰۹-۴-۵ سازمان بهزیستی کشور ۲۰۹
- ۵-۵ بررسی نقاط قوت و ضعف تأمین اجتماعی در ایران ۲۱۰
- ۱-۵-۵ دستاوردهای نظام تأمین اجتماعی ایران ۲۱۱
- ۲-۵-۵ فاصله وضعیت موجود تأمین اجتماعی با وضعیت مطلوب ۲۱۳
- ۳-۵-۵ عوامل ناسازگار با تأمین اجتماعی در محیط پیرامونی تأمین اجتماعی ایران ۲۱۸
- ۱-۳-۵-۵ تورم ۲۱۸
- ۲-۳-۵-۵ بیکاری و فضای نامناسب کسب و کار ۲۱۹
- ۳-۳-۵-۵ فساد مالی و اداری ۲۲۱
- ۴-۳-۵-۵ ناکارآمدی نظام مالیاتی و عدم توازن در درآمدهای دولت ۲۲۲
- ۵-۳-۵-۵ شکاف ساختاری در الگوی درآمد مصرف اکثریت خانوارها ۲۲۴
- ۶-۳-۵-۵ روند تهدیدآمیز ساختار جمعیت و خانواده ۲۲۵
- ۷-۳-۵-۵ عدم هدفمندی یارانه‌ها ۲۲۷
- ۸-۳-۵-۵ سایر عوامل ۲۲۹
- ۴-۵-۵ نقاط ضعف الگوی تأمین اجتماعی ایران ۲۳۰
- ۱-۴-۵-۵ خلافتوریک نظریه تأمین اجتماعی ایرانی-اسلامی ۲۳۰
- ۲-۴-۵-۵ عدم سازمندی مناسب مشارکت‌های مردمی ۲۳۱
- ۳-۴-۵-۵ عدم جامعیت، کفایت و قانونمندی راهبردهای حمایتی ۲۳۳
- ۴-۴-۵-۵ مشکلات مالی صندوق‌های بیمه اجتماعی ۲۳۴
- ۵-۴-۵-۵ مشکلات ناشی از مدیریت سرمایه‌های متمرکز ۲۳۵
- ۶-۴-۵-۵ عدم سازگاری پرداخت مستمری‌ها با محاسبات بیمه‌ای ۲۳۹
- ۵-۵-۵ اشکالات و ابهامات فقهی-حقوقی ۲۳۹
- ۱-۵-۵-۵ ابهام در ماهیت فقهی-حقوقی تأمین اجتماعی بیمه‌ای و توجیه مشروعیت آن ۲۳۹
- ۲-۵-۵-۵ ناسازگاری با عدالت اجتماعی از منظر اسلامی ۲۴۴
- ۳-۵-۵-۵ ابهام در حد و حدود حق تأمین اجتماعی ۲۴۵
- ۴-۵-۵-۵ ناسازگاری تخصیص مزایای بازماندگان با احکام فقهی ارث ۲۴۶
- ۵-۵-۵-۵ ابهام در شخصیت حقوقی سازمان تأمین اجتماعی ۲۴۶
- ۶-۵-۵-۵ شبهه مالکیت وجوه تأمین اجتماعی ۲۴۷
- ۷-۵-۵-۵ سایر اشکالات ۲۴۷
- پیوست: ماهیت و ساختار شرکت سرمایه‌گذاری تأمین اجتماعی (شستا) ۲۴۹

فصل ششم: الگوی مطلوب تأمین اجتماعی با نگرش اسلامی

مقدمه.....	۲۵۱
۱-۶. ماهیت کلی مسئله تأمین اجتماعی در منابع اسلامی.....	۲۵۳
۲-۶. اهداف تأمین اجتماعی.....	۲۵۵
۳-۶. مبانی تأمین اجتماعی.....	۲۵۷
۱-۳-۶. مبانی اعتقادی.....	۲۵۷
۱-۳-۶. آرامش دهنده حقیقی خداست.....	۲۵۷
۲-۳-۶. تقوا بهترین پشتوانه برای زندگی همراه با آرامش است.....	۲۵۹
۳-۳-۶. ابتلای به فقر و غنا از سنت‌های الهی برای آزمایش انسان و پیشرفت جامعه است.....	۲۶۱
۴-۳-۶. خداوند روزی همه آفریده‌ها را تضمین کرده است.....	۲۶۲
۵-۳-۶. اموال از آن خداوند است که به امانت به انسان سپرده شده است.....	۲۶۳
۶-۳-۶. مشارکت در تأمین هزینه‌های اجتماعی با تأمین نیازهای اخروی فرد رابطه مستقیم دارد.....	۲۶۴
۷-۳-۶. انسان در تنظیم مطلوب زندگی فردی و اجتماعی و دستیابی به اهداف نیازمند وحی نیز هست.....	۲۶۴
۲-۳-۶. مبانی اخلاقی و ارزشی.....	۲۶۵
۳-۳-۶. مبانی رفتاری.....	۲۶۶
۱-۳-۳-۶. کار و تولید.....	۲۶۷
۲-۳-۳-۶. مصرف و تخصیص درآمد.....	۲۶۸
۳-۳-۳-۶. توزیع درآمد و ثروت.....	۲۶۹
۴-۳-۶. مبانی سیاسی و اجتماعی.....	۲۶۹
۱-۴-۳-۶. همبستگی اجتماعی و برادری دینی.....	۲۶۹
۲-۴-۳-۶. حاکمیت دولت اسلامی.....	۲۷۰
۴-۶. مراتب نیازها و سطح پوشش تأمین اجتماعی.....	۲۷۲
۵-۶. موارد تحت پوشش تأمین اجتماعی.....	۲۷۷
۱-۵-۶. کمک مالی به فقیران و مساکین (یتیمان، زنان بی‌سرپرست، معلولان و...).....	۲۷۷
۲-۵-۶. حمایت از بیماران.....	۲۸۲
۱-۲-۵-۶. پاکیزگی و سلامتی جسم و روان جزء ماهیت اسلام است.....	۲۸۳
۲-۲-۵-۶. نیاز به سلامتی از دیدگاه اسلام در رأس نیازهای معیشتی انسان قرار دارد.....	۲۸۴
۳-۲-۵-۶. سفارش اسلام به حمایت از بیماران.....	۲۸۴
۴-۲-۵-۶. بهداشت و درمان جزء جدایی‌ناپذیر همه نظام‌های تأمین اجتماعی معاصر است.....	۲۸۴
۳-۵-۶. جبران حوادث مالی و انسانی.....	۲۸۵
۴-۵-۶. حمایت از تشکیل خانواده.....	۲۸۷

۱-۴-۵-۶	نیاز به تشکیل خانواده از جمله مهم‌ترین نیازهای انسان است که باید تأمین شود	۲۸۷
۲-۴-۵-۶	حمایت از تشکیل خانواده برای حفظ معنویت و قداست جامعه ضرورت دارد	۲۸۸
۳-۴-۵-۶	تشکیل خانواده دارای آثار جانبی مثبت است و دخالت دولت در آن منطقی است	۲۸۹
۴-۴-۵-۶	حمایت از تشکیل خانواده از نظر شرعی نیز مطلوب است	۲۸۹
۵-۴-۵-۶	مقابله با عوامل تهدیدکننده خانواده مستلزم برنامه‌های حمایتی است	۲۹۰
۵-۵-۶	تأمین مسکن	۲۹۱
۶-۵-۶	تأمین اشتغال و حمایت از بیکاران	۲۹۳
۷-۵-۶	مزایای سالمندی	۲۹۵
۶-۶	راهکارهای اصلی تأمین اجتماعی	۲۹۸
۱-۶-۶	تدارک خصوصی (از طریق نظام اقتصادی عادلانه)	۲۹۹
۱-۱-۶-۶	رعایت جانب فقرا در توزیع فرصت‌ها و امکانات عمومی	۳۰۱
۲-۱-۶-۶	مبارزه با سوء استفاده از اموال عمومی	۳۰۲
۳-۱-۶-۶	تنظیم عادلانه قوانین مربوط به توزیع درآمد میان عوامل تولید	۳۰۳
۴-۱-۶-۶	روان‌سازی بازار و تسهیل فضای کسب و کار در جهت امکان استفاده عموم از موهبت‌های بازار	۳۰۴
۵-۱-۶-۶	تهذیب اخلاقی شرکت‌کنندگان در بازار	۳۰۵
۲-۶-۶	تکافل عمومی	۳۰۷
۱-۲-۶-۶	خاستگاه و اهمیت تکافل عمومی	۳۰۸
۲-۲-۶-۶	مزایای راهکار تکافل عمومی	۳۰۹
۳-۲-۶-۶	مراتب مسئولیت‌های مردم در مقابل یکدیگر	۳۱۰
۴-۲-۶-۶	سازوکار اجرایی تکافل عمومی	۳۱۷
۳-۶-۶	تضامن دولتی	۳۱۸
۱-۳-۶-۶	دلایل ضمان دولت در نصوص اسلامی	۳۲۰
۲-۳-۶-۶	جایگاه تأمین اجتماعی در میان اهداف و وظایف دولت	۳۲۲
۳-۳-۶-۶	شبهه‌های ارائه خدمات تأمین اجتماعی توسط دولت	۳۲۵
۴-۳-۶-۶	نسبت راهکار تضامن با راهکارهای تکافل و تدارک	۳۲۷
۷-۶	مدیریت منابع مالی در الگوی تأمین اجتماعی مطلوب	۳۲۹
۱-۷-۶	منابع مالی تأمین اجتماعی در اسلام	۳۲۹
۱-۱-۷-۶	درآمد ناشی از پس‌انداز و سرمایه‌گذاری‌های خصوصی	۳۲۹
۲-۱-۷-۶	وجه خیریه و درآمد ناشی از اوقاف	۳۳۱
۳-۱-۷-۶	مالیات‌های منصوص شرعی	۳۳۲
۴-۱-۷-۶	درآمد ناشی از مالکیت‌های دولت (انفال)	۳۳۳

۳۳۴ ۵-۱-۷-۶. مالیات‌های حکومتی
۳۳۴ ۲-۷-۶. اصول حاکم بر شیوه‌های مدیریت منابع در الگوی مطلوب
۳۳۵ ۱-۲-۷-۶. ترجیح منابع مالیاتی بر منابع بیمه‌ای
۳۳۵ ۲-۲-۷-۶. حاکمیت قاعده «یؤخذ من أغنیائهم و یرد علی فقرائهم» بر تجهیز و تخصیص درآمد تأمین اجتماعی
۳۳۶ ۳-۲-۷-۶. رعایت تعادل و توازن میان درآمدها و هزینه‌ها
۳۳۸ ۴-۲-۷-۶. استفاده از عوامل معنوی و اخلاقی برای تعدیل عرضه و تقاضای خدمات
۳۳۹ ۵-۲-۷-۶. سازماندهی چندمرحله‌ای در قالب خانواده-منطقه-مرکز
۳۴۰ ۶-۲-۷-۶. شفافیت ماهیت سرمایه‌گذاری‌ها و تمرکز آنها در راهکارهای تدارک و تکافل
۳۴۲ پیوست: توضیح درباره مفاهیم حق، حکم و تکلیف
۳۴۳ نسبت حق و حکم
۳۴۴ حقوق اخلاقی و حقوق قانونی

فصل هفتم: خلاصه، نتایج و پیشنهادها

۳۴۷ مقدمه
۳۴۸ ۱-۷. خلاصه و نتایج مربوط به سؤال و فرضیه اول
۳۴۸ ۱-۱-۷. بررسی ماهیت الگوی تأمین اجتماعی در نظام‌های سرمایه‌داری
۳۵۰ ۲-۱-۷. بررسی ماهیت الگوی تأمین اجتماعی ایران
۳۵۱ ۳-۱-۷. بررسی نقاط قوت و ضعف الگوهای رایج در جوامع سرمایه‌داری
۳۵۲ ۱-۳-۱-۷. تناقض و ناسازگاری مبانی نظام سرمایه‌داری با تأمین اجتماعی
۳۵۲ ۲-۳-۱-۷. عدم توجه به نیازهای معنوی
۳۵۳ ۳-۳-۱-۷. نواقص مربوط به توزیع درآمد و عدالت اجتماعی
۳۵۳ ۴-۳-۱-۷. ناموجه بودن برخی از طرح‌های دولتی از منظر سلب آزادی‌های افراد
۳۵۴ ۵-۳-۱-۷. عدم سازگاری با مصالح اجتماعی (کارآیی و رشد بلندمدت)
۳۵۴ ۶-۳-۱-۷. وابسته کردن افراد و سلب خود اتکالی از آنها
۳۵۴ ۷-۳-۱-۷. پرهزینه بودن و دامن زدن به بحران‌های مالی دولت
۳۵۵ ۸-۳-۱-۷. عدم سازگاری با انگیزه‌های خیرخواهانه و ارزش‌های معنوی
۳۵۶ ۹-۳-۱-۷. عدم شفافیت در اهداف تأمین اجتماعی
۳۵۶ ۴-۱-۷. نقاط قوت و ضعف الگوی تأمین اجتماعی ایران
۳۵۹ ۱-۴-۱-۷. ابهام در ماهیت فقهی-حقوقی تأمین اجتماعی بیمه‌ای و توجیه مشروعیت آن
۳۵۹ ۲-۴-۱-۷. ناسازگاری با عدالت اجتماعی از منظر اسلامی
۳۶۰ ۳-۴-۱-۷. ابهام در حد و حدود حق تأمین اجتماعی
۳۶۱ ۴-۴-۱-۷. ناسازگاری تخصیص مزایای بازماندگان با احکام فقهی ارث

- ۳۶۱ ۵-۴-۱-۷. ابهام در شخصیت حقوقی سازمان تأمین اجتماعی
- ۳۶۲ ۶-۴-۱-۷. شبهه مالکیت وجوه تأمین اجتماعی
- ۳۶۲ ۵-۱-۷. روند اصلاحات تأمین اجتماعی در جهان
- ۳۶۳ ۲-۷. خلاصه و نتایج مربوط به سؤال و فرضیه دوم
- ۳۶۲-۱ ۱-۲-۷. مبانی تأمین اجتماعی: تأمین براساس عقیده و مقصد شرعی؛ نه از سر اضطرار و الزامات قانونی
- ۳۶۳ ۲-۲-۷. اهداف تأمین اجتماعی: تأمین به هدف تکامل الهی افراد؛ نه تنها رفع نیازهای معیشتی آنها
- ۳۶۳ ۳-۲-۷. مراتب تأمین نیازها و سطح پوشش تأمین اجتماعی: جامع‌نگری؛ نه نگاه تک بعدی
- ۳۶۴ ۴-۲-۷. موارد تحت پوشش تأمین اجتماعی: فراگیری و جامعیت؛ نه اقتصار بر مرتبطین به بازار کار
- ۳۶۵ ۵-۲-۷. سطح پوشش تأمین اجتماعی: کفایت شرعی؛ نه اقتضای محاسبات بیمه‌ای
- ۳۶۵ ۶-۲-۷. راهکارهای اصلی تأمین اجتماعی: تدارک خصوصی، تکافل عمومی و تضامن دولتی؛ به جای راهبردهای بیمه‌ای، حمایتی و امدادی
- ۳۶۵ ۱-۶-۲-۷. جامعه‌محوری؛ به جای دولت‌محوری
- ۳۶۶ ۲-۶-۲-۷. تأکید بر توانمندسازی و خود اتکالی افراد؛ به جای وابستگی آنها به کمک‌ها
- ۳۶۶ ۳-۶-۲-۷. توانایی تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها؛ به جای تهدید آمیز بودن مطالبات تأمین اجتماعی از دولت
- ۳۶۷ ۴-۶-۲-۷. سبک بار بودن؛ به جای بوروکراسی و سنگینی بر بودجه دولت
- ۳۶۸ ۵-۶-۲-۷. توجه توأمان بر علت و معلول؛ به جای معلول‌گرایی
- ۳۶۷ ۶-۶-۲-۷. شفافیت در جنبه‌های پس‌اندازی، پوشش ریسکی و توزیع درآمدی در مقابل ابهام در اهداف
- ۳۶۹ ۷-۲-۷. منابع مالی تأمین اجتماعی در اسلام؛ تنوع و تکرر منابع به جای تمرکز بر مالیات و حق بیمه
- ۳۶۹ ۱-۷-۲-۷. ترجیح منابع مالیاتی؛ به جای منابع بیمه‌ای
- ۳۷۰ ۲-۷-۲-۷. مدیریت مشارکتی؛ به جای مدیریت متمرکز
- ۳۷۱ ۳-۷-۲-۷. استحقاق‌گرایی؛ به جای عام‌گرایی
- ۳۷۱ ۴-۷-۲-۷. بهره‌مندی از عوامل معنوی و اخلاقی برای تعدیل عرضه و تقاضای خدمات؛ به جای اتکای صرف بر ابزارهای مادی و قانونی
- ۳۷۲ ۵-۷-۲-۷. ترجیح روش‌های پرداخت جاری؛ به جای روش‌های اندوخته‌گذاری
- ۳۷۲ ۳-۷. پیشنهادها

۳۷۵ منابع و مآخذ

نمایه‌ها

۳۹۱.....	نمایه آیات.....
۳۹۴.....	نمایه روایات.....
۳۹۹.....	نمایه اشخاص.....
۴۰۶.....	نمایه موضوعات.....

فهرست جداول

- جدول ۳-۱: هزینه‌های تأمین اجتماعی (به نسبت تولید ناخالص ملی) ۱۰۲
- جدول ۳-۲: تنوع ارائه خدمات در رویکردهای رفاهی مختلف ۱۱۱
- جدول ۳-۳: مشخصه‌های مدل‌های مختلف رفاهی از منظر سطح مزایا ۱۱۲
- جدول ۳-۴: اصول پایه‌ای نظام‌های بازنشستگی در هشت کشور اروپایی ۱۹۹۲ ۱۱۴
- جدول ۳-۵: طبقه‌بندی ESPING-ANDERSON از دولت رفاه‌ها ۱۱۶
- جدول ۵-۱: وضعیت شاخص‌های بیمه‌ای در سازمان تأمین اجتماعی ۲۰۳
- جدول ۵-۲: میزان منابع کلان سازمان تأمین اجتماعی بر حسب نوع درآمد ۱۳۷۵-۱۳۸۳ ۲۰۴
- جدول ۵-۳: مصارف انجام شده سازمان به تفکیک از سال ۱۳۷۵-۱۳۸۳ ۲۰۵
- جدول ۵-۴: جمعیت بیمه‌شدگان سازمان بیمه خدمات درمانی به تفکیک صندوق ۲۰۷
- جدول ۵-۵: نسبت درآمد ۱۰ درصد ثروتمندترین به ۱۰ درصد فقیرترین (بدون واحد) از سال‌های ۵۷-۹۱ ۲۱۰
- جدول ۵-۶: شاخص‌های نابرابری توزیع درآمد در مناطق شهری ۲۱۶
- جدول ۵-۸: ترکیب درآمدهای دولت در ایران و جهان ۲۲۲
- جدول ۵-۹: میانگین سن در اولین ازدواج به تفکیک جنس ۱۳۵۵-۱۳۹۰ ۲۲۶
- جدول ۵-۱۰: درصد خانوار بر حسب جنس سرپرست خانوار ۱۳۵۵-۱۳۹۰ ۲۲۶
- جدول ۵-۱۱: پیش‌بینی منابع و مصارف صندوق بازنشستگی کشوری تا پایان برنامه پنجم ۲۳۳
- جدول ۵-۱۲: درآمدها و هزینه‌های سازمان تأمین اجتماعی ۲۳۷
- جدول ۵-۱۳: شاخص‌های مالی شرکت سرمایه‌گذاری تأمین اجتماعی (شستا) ۲۳۸
- جدول ۵-۱۴: توزیع سرمایه‌گذاری‌های شستا در مقطع ۱۳۸۵/۳/۳۱ ۲۳۸

مقدمه

«الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَاللَّهُ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ» (حج، ۴۱)

«همان کسانی که چون در زمین به آنان توانایی دهیم نماز برپا می‌دارند و زکات می‌دهند و به کارهای پسندیده وا می‌دارند و از کارهای ناپسند باز می‌دارند و فرجام همه کارها از آن خداست».

الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على رسوله المصطفى محمد وآله الطاهرين. اللهم أخرجنا من ظلمات الوهم وأكرمنا بنور الفهم، اللهم افتح علينا أبواب رحمتك ويسر علينا خزائن علومك برحمتك يا أرحم الراحمين.

تأمین اجتماعی به‌عنوان یکی از پایه‌های اساسی عدالت اجتماعی همواره از آرمان‌های والای انسانی بوده و فریضه زکات که در قرآن کریم به‌عنوان یکی از رسالت‌های اصلی همه فرستادگان بزرگ خداوند معرفی شده است در راستای تحقق همین آرمان تشریح گردیده است. پس از ظهور تمدن جدید و مشکلات ناشی از الزامات و اقتضانات جوامع صنعتی، و پس از گذراندن دوره‌ای از انکار و تأییدها، امروزه ضرورت این امر مورد قبول همگان قرار گرفته است. در ماده ۲۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر تأمین اجتماعی از جمله حقوق اساسی انسان‌ها شناخته شد و سازمان بین‌المللی کار (ILO) و اتحادیه بین‌المللی تأمین اجتماعی (ISSA) در شعار اصلی خود اعلام نمودند که «صلح پایدار بدون عدالت اجتماعی و عدالت اجتماعی بدون تأمین اجتماعی نمی‌تواند وجود داشته باشد» (ر. ک: پناهی، ۱۳۷۶، ص ۷۲).

ضرورت تأمین اجتماعی در جمهوری اسلامی برخاسته از نگاه عمیق اسلام به سعادت و تکامل اجتماعی انسان و نقشی است که تأمین اجتماعی در این زمینه ایفا می‌نماید. ازاین‌رو

برقراری تأمین اجتماعی و رفع فقر و محرومیت از اقشار مختلف جامعه در زمره اهداف اصلی قانون اساسی ایران قرار گرفت و در اصول متعددی از آن، از جمله: اصول دوم، سوم، چهارم، بیست و یکم و بیست و هشتم بر جایگاه مستحکم آن در فلسفه سیاسی نظام جمهوری اسلامی تأکید گردید و بالاخره در اصل ۲۹ آن به طور مشخص بر خورداری از تأمین اجتماعی به عنوان حقی همگانی به رسمیت شناخته شد.

تأمین اجتماعی یک برنامه کلان اجتماعی است که از طرفی با مبانی اعتقادی و فلسفی نظام حاکم و از طرف دیگر با نظام‌های حقوقی، اخلاقی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی جامعه ارتباط دارد و به همین جهت الگوی تأمین اجتماعی در هر جامعه‌ای لاجرم باید به گونه‌ای طراحی شود که با مبانی فکری و عناصر سایر نظامات آن، سازگاری کامل داشته باشد. بر این اساس چنان‌که از اصل چهارم قانون اساسی نیز استنباط می‌شود الگوی تأمین اجتماعی در جمهوری اسلامی، باید در عین حالی که از دستاوردهای مفید بشری به صورت هدفمند و آگاهانه به طور کامل استفاده می‌کند، برخاسته از مبانی و اهداف اصیل اسلامی و اصول و راهکارهای دستیابی به جامعه نمونه (اسوه) بر مدار قرآن و سنت باشد.

در راستای چنین ضرورتی این تحقیق الگوی تأمین اجتماعی سازگار با مبانی اسلامی و اقتضانات جوامع امروزی به‌ویژه جمهوری اسلامی ایران را مورد بررسی قرار می‌دهد. از آنجا که سوابق آموزشی و پژوهشی محقق در زمینه‌های فقه، علوم قرآن و حدیث و علوم اقتصادی می‌باشد، در حالی که حدالمقدور جوانب غیر اقتصادی موضوع مد نظر قرار خواهد گرفت، رویکرد غالب این تحقیق رویکرد اقتصاد اسلامی خواهد بود.

مطالب تحقیق مشتمل بر هفت فصل خواهد بود. پس از فصل اول که به بررسی مفاهیم و کلیات تحقیق اختصاص یافته است، در فصل دوم، الگوی تأمین اجتماعی در صدر اسلام را بررسی خواهیم نمود. پرداختن به موضوع این فصل به این هدف صورت می‌گیرد که می‌خواهیم ببینیم پدیده‌های نوین جوامع بشری در سنت فاخر و دیرینه ما چه سان مدیریت می‌گردید. بدون تردید صرف نظر از آن دسته از آموزه‌هایی که از اختصاصات آن عصر بوده و امروزه عتیقه محسوب می‌شوند، بسیاری از آن‌ها نیز هستند که ارزش آنها برای حل مشکلات امروزی از هر کیمیایی بیشتر است، باید آنها را شناخت و در حل مشکلات امروز به کار بست. فصول سوم و چهارم به بررسی و نقد الگوهای تأمین اجتماعی نوین در جوامع سرمایه‌داری اختصاص یافته است. اهمیت این موضوع بدان جهت است که این کشورها خاستگاه اولیه الگوهای هستند که

هم‌اکنون کم‌وبیش در سایر کشورها از جمله کشور ما نیز در جریان هستند و بدون تردید مطالعه افزون بر یک قرن تجربه آن‌ها علاوه بر اینکه شناخت ما را از زوایای موضوع کامل‌تر خواهد نمود، موجب آگاهی از نقاط قوت و ضعفی نیز خواهد بود که در پی‌ریزی مجدد الگوی تأمین اجتماعی بر مبنای تعالیم اسلام برای دنیای معاصر، کارساز هستند. در فصل پنجم الگوی تأمین اجتماعی در ایران را مورد بررسی قرار می‌دهیم. این موضوع از جهات متعددی برای تحقیق ما اهمیت دارد. زیرا از طرفی شاکله اصلی تأمین اجتماعی در ایران بر مبنای سنت‌های جدید غربی شکل گرفته است و از طرف دیگر پس از انقلاب اسلامی تلاش‌های زیادی از طریق قانون اساسی، قوانین توسعه پنج‌ساله، قوانین عادی، آیین‌نامه‌های اجرایی و سیاست‌های اجتماعی جمهوری اسلامی برای سازگاری آن با مبانی اسلام و مکتب تشیع به عمل آمده است که باید به دقت نقاط قوت و ضعف آنها را بررسی نمود. افزون بر این شناخت اقتضانات شرایط کنونی ایران به‌عنوان نمونه‌ای امروزی از جامعه هدف الگوی پیشنهادی، جنبه‌های عملیاتی الگو را تقویت خواهد نمود. فصل ششم مهم‌ترین فصل این تحقیق است که به تبیین الگوی مطلوب تأمین اجتماعی با نگرش اسلامی اختصاص یافته است. در این فصل مبانی، اهداف، راهکارها، موارد تحت پوشش، سطوح و مراتب پوشش، منابع تأمین مالی الگو و شیوه مدیریت آن را بررسی خواهیم نمود و بالأخره در فصل پایانی به جمع‌بندی مباحث تحقیق و خلاصه آنها خواهیم پرداخت.

در پایان مؤلف بر خود لازم می‌داند از مساعدت‌های اساتید ارجمند آقایان حجت‌الاسلام والمسلمین حسن آقا نظری، دکتر الیاس نادران و دکتر حسین نمازی که رهنمودهای ایشان سرمایه اصلی این تحقیق بوده است صمیمانه تقدیر و تشکر نماید. همچنین از اساتید محترم آقایان دکتر عبدالامیر خلیلی تهرانی، دکتر فرهاد رهبر و به‌ویژه حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سعید فراهانی فرد که استفاده از نکات نقادانه ایشان بر غنای این تحقیق افزوده است کمال تشکر را دارم. بی‌گمان همکاران گرانقدر و مسئولین محترم پژوهشگاه حوزه و دانشگاه رؤسای محترم سابق و فعلی، معاونت محترم پژوهشی، مدیر محترم گروه اقتصاد، همکاران محترم مدیریت پژوهش، واحد آماده‌سازی و ویرایش و انتشارات پژوهشگاه به‌خاطر زحمات و حمایت‌های خود در تمامی مراحل این تحقیق تا انتشار آن حق بزرگی بر نگارنده دارند که ضمن تقدیر از همه این عزیزان، پاداش الهی را برایشان مسئلت دارم.

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۱-۱. بیان مسئله

تأمین اجتماعی حمایتی است که جامعه در زمینه تأمین نیازهای معیشتی افراد، به خصوص در مواقع قطع یا کاهش درآمد، بیماری، بیکاری، سالمندی، از کار افتادگی و مانند آن به عمل می‌آورد. بر اساس آیه‌های نورانی قرآن کریم و روایات معصومان (علیهم‌السلام) این موضوع یکی از اهداف و برنامه‌های اصلی اسلام است و در جامعه نبوی (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) امتداد آن در دهه‌های نخستین هجری، الگویی از تأمین اجتماعی بر مبنای آموزه‌های اسلامی ارائه شد که دستاوردهای چشمگیری در زمینه رفع فقر و تأمین نیازهای معیشتی مردم به همراه داشت. در قرن‌های اخیر الگوی جدیدی از تأمین اجتماعی بر مبنای اصول و مبانی فکری جوامع سرمایه‌داری در غرب به وجود آمد و از آنجا به کشورهای اسلامی نیز وارد شد. گذشت زمان و ورشکستگی نظام‌های تأمین اجتماعی در غرب و عدم توانایی آنها در تأمین گروه‌های نیازمند در برخی کشورها و عدم پایداری برنامه‌های رفاهی در برخی دیگر، عدم کفایت و امکان استمرار نظام‌های مزبور را نشان داد. در کشور ما نیز در حال حاضر به‌رغم تمامی برنامه‌ها و تلاش‌ها و با وجود تمامی یارانه‌های مستقیم و غیرمستقیم دولتی و نهادهای متعدد تأمین اجتماعی، شاخص‌های تأمین اجتماعی در مقیاس‌های منطقه‌ای و بین‌المللی از وضعیت مناسبی برخوردار نیستند.

تحقیق حاضر درصدد بررسی این مسئله به منظور دستیابی به الگویی از تأمین اجتماعی بر مبنای آموزه‌های اسلامی است که ضمن برخورداری از نقاط قوت الگوهای موجود، اشکالات

آنها را نداشته باشد و بتواند متناسب با نیازها و شرایط تحول یافته جوامع امروزی، نیازهای معیشتی آحاد جامعه را تضمین کند.

۱-۲. سؤال‌های تحقیق

- یک. نقاط قوت و ضعف الگوهای تأمین اجتماعی مرسوم چیست؟
- دو. الگوی تأمین اجتماعی روزآمد و سازگار با نگرش اسلامی کدام است؟

۱-۳. فرضیه‌های تحقیق

- یک. الگوهای تأمین اجتماعی مرسوم به‌رغم داشتن برخی نقاط قوت، به‌لحاظ سازگاری درونی عناصر (مبانی، اهداف و راهبردها)، نتایج عملکردی، و سازگاری با مبانی اسلامی با اشکالات زیادی مواجه‌اند؛
- دو. الگوی تأمین اجتماعی سازگار با نگرش اسلامی (مبانی، اهداف و ضوابط فقهی) دارای ۳ راهکار اصلی است:
 - الف) تدارک خصوصی: مبتنی بر مسئولیت هر فرد در تدبیر عزتمندان معیشت و تأمین نیازهای زمان حال و آتی خود؛
 - ب) تکافل عمومی: مبتنی بر مسئولیت ثروتمندان در تأمین نیازهای ضروری فقرا؛
 - ج) تضامن دولتی: مبتنی بر مسئولیت دولت در زمینه تأمین حد کفاف زندگی برای عموم مردم.

۱-۴. اهمیت و ضرورت تحقیق

مسئله تأمین اجتماعی امروزه در همه کشورهای دنیا به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسائل اقتصادی-اجتماعی مطرح است و به‌رغم تجربه‌ها و رویکردهای مختلف، یافتن یک نظام تأمین اجتماعی که بتواند در عین ایجاد و ارائه تأمین به آحاد جامعه، مشکلات جدیدی را به بار نیاورد و از کارآمدی و پایداری کافی برخوردار باشد، مسئله مهم تمامی کشورهای دنیا است و هنوز هیچ کشوری موفق به کشف چنین نظامی نشده است (ر.ک: مؤسسه تحقیقات اجتماعی دانمارک، ۱۳۷۹، ص ۷۲). لارنس تامپسن می‌گوید:

«نظام تأمین اجتماعی با عملکرد خوب، عنصر اصلی هر اجتماع مدرن است. فقط معدودی از مسائل اجتماعی را می‌توان از نظر اهمیت سیاسی و اقتصادی در ردیف اصلاحات جاری در حوزه رفاه دانست. کشوری که نظام رفاهی آن نتواند یا نخواهد اطمینان فراگیر مردمش را جلب کند نباید از آنها انتظار داشته باشد که به آینده خوش بین باشند. بنابراین، اصلاحاتی که اعتماد مردم به نظام رفاهی را افزایش می‌دهد، در واقع، اقتصاد را نیز تقویت کرده است» (۱۳۷۹، ص ۷).

نظام تأمین اجتماعی موجود در ایران الگوبرداری ناقص از نظام تأمین اجتماعی حاکم بر جوامع سرمایه‌داری است؛ در حالی که نخست، نظام‌های یادشده مبتنی بر اصول و مبانی خاص حاکم بر همان جوامع است که در موارد زیادی مغایر با مبانی اسلامی است و دوم اینکه در عرصه عمل، با چالش‌هایی چون بحران مالی، عدم پایداری، تضعیف انگیزه پس‌انداز و کار و ناسازگاری با عدالت درون نسلی و بین نسلی مواجه هستند و به همین دلیل این نظام‌ها به‌طور مداوم در معرض تغییر و اصلاح قرار دارند و پیروی از آنها بدون عبرت‌آموزی از عواقب‌شان، پیامدهای جبران ناپذیری را به دنبال خواهد داشت.

این در حالی است که در نصوص قرآن کریم و روایات، آموزه‌های بسیار زیادی در زمینه رفع فقر و مشکلات معیشتی افراد وارد شده است. منابع اسلامی همان‌طور که درباره مبانی و اهداف یک جامعه نمونه از حیث برخورداری از زندگی عزتمندانه و کریمانه آحاد مردم سخن گفته‌اند، راهکارهای مناسب عملی برای رسیدن به آن اهداف را هم نشان داده و با باز گذاشتن راه اجتهاد و قرار دادن منابع و اختیارات گسترده در اختیار ولی امر امکان تطبیق آن آموزه‌ها بر شرایط زمانی و مکانی مختلف و ارائه الگوی مناسب برای هر دوره‌ای را فراهم کرده‌اند. افزون بر این، در دوران حاکمیت اسلام در زمان پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و جانشینان نخستین ایشان آموزه‌های اسلامی به صورت یک نظام اجتماعی به مرحله اجرا گذاشته شده و تجارب آموزنده‌ای از نحوه پیاده کردن رهنمودهای اسلامی برای حل مشکلات جامعه را در اختیار ما گذاشته است. به‌رغم این حقیقت، متأسفانه امروزه نظام‌های حاکم بر جوامع اسلامی برای سامان‌بخشی به زندگی مردم، استفاده از الگوهای تقلیدی را بر راهکارهای اسلامی ترجیح داده‌اند و در میان اندیشمندان مسلمان نیز کمتر کسی جرأت وارد شدن به عرصه نظریه‌پردازی اسلامی در این زمینه و ارائه الگوهای روزآمد، نقادانه و قابل‌هماوردی با الگوهای بیگانه را پیدا کرده‌اند.

ممکن است تصور شود مسئله تأمین اجتماعی و راهکارهای امروزی آن یک مسئله عرفی و علمی است که بشر با استفاده از خرد جمعی خود به آن دست یافته است و همانند

بیمه‌های تجاری که مشروعیت آن از طرف فقه امامیه پذیرفته شده است، در بیمه‌های اجتماعی و سایر راهکارهای متعارف نیز مادام که خلاف شرعی وجود نداشته باشد، می‌توان آنها را تلقی به قبول کرد و با این حساب نیازی به طراحی الگوی تأسیسی اسلامی نیست. در پاسخ باید گفت تأمین اجتماعی گرچه مسئله مشترک جوامع اسلامی و غیر اسلامی است و در این زمینه تجربیات علمی روز با رهیافت‌های اسلامی گاهی ممکن است مواضع مشترکی نیز داشته باشند، اما با این حال این مسئله یک هدف کلان اجتماعی است که در چارچوب عدالت اجتماعی به منظور تعالی معنوی انسان‌ها طراحی می‌شود و همان‌گونه که مرحوم شهید صدر نشان داده‌اند، اسلام در زمینه عدالت اجتماعی و راهکارهای تحقق آن دیدگاه متمایزی از مکاتب سوسیالیسم و سرمایه‌داری دارد و افزون بر این، راهکارهای تأمین اجتماعی آن، چنان‌که از عبادی بودن زکات، خمس، انفاق و... پیداست، به طور عمیق با برنامه‌های معنوی اسلام پیوند خورده است. از این‌رو با ملاحظه این خصوصیات باید گفت هدف خاصی که اسلام در تأمین اجتماعی دنبال می‌کند، مقتضی راهکار ویژه‌ای است که باید بر اساس مبانی خاص اسلامی به بررسی آن پرداخت. به بیان دیگر تأمین اجتماعی یک مسئله فنی محض مانند طراحی یک وسیله نقلیه یا یک قرارداد عرفی جزئی مانند عقد بیمه نیست که با فروکاستن آن به حد امور عرفی و امضای شرعی آن از واکاوی راهکار اصیل اسلامی آن چشم‌پوشی کرد.

ملاحظه تأکیدات فراوان قرآن کریم و روایات بر عناوین و مفاهیم مرتبط با تأمین اجتماعی مانند زکات، انفاقات، صدقات، اوقاف، نذورات، کفارات، اطعام مساکین، صله رحم، تعاون در خیرات، برّ، احسان، قضاء حاجة المؤمن، ترغیب به کار و کسب روزی حلال و وضع احکام و مقررات ناظر بر حق و حقوق افراد در تعاملات اجتماعی در مراحل مختلف توزیع ثروت و درآمد و تنظیم شرایط اخلاقی و نهادی بازار در جهت فراهم‌سازی تأمین معیشت آبرومندانه افراد، حاکی از جایگاه بسیار رفیع برنامه‌های تأمین اجتماعی در اندیشه اسلامی است؛ به‌گونه‌ای که باید این مسئله را جوهره اصلی دین اسلام در بعد اجتماعی آن دانست. از این‌رو همان‌گونه که به فرموده قرآن کریم بی‌تفاوتی به وضعیت مساکین همسنگ تکذیب قیامت است^۱ و بنا به فرمایش رسول گرامی اسلام ﷺ، جامعه‌ای که فردی در آن گرسنه سحر کند ذمه خداوند از آن برداشته می‌شود،^۲

۱. «أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ * فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ * وَلَا يُحِضُّ عَلَىٰ طَعَامِ الْمَسْكِينِ» (ماعون، ۱-۳).

۲. «إِنَّمَا أَهْلُ عَرَصَةٍ اصْبَحَ فِيهِمْ أَمْرُو جَائِعٍ فَقَدْ بَرَّتْ مِنْهُمْ ذِمَّةُ اللَّهِ تَعَالَى» (ابن حنبل، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۲۷۰).

بی تفاوتی نسبت به نیازهای پژوهشی در زمینه تأمین اجتماعی در حالی که ابتلای به فقر شدید گریبان گروه‌های قابل توجهی از جامعه را فرا گرفته است، گناهی نابخشدنی است.

۱-۵. اهداف تحقیق

این پژوهش، یک تحقیق بنیادی است که هدف آن در درجه اول تقویت ادبیات تأمین اجتماعی در دانش اقتصاد اسلامی است و از این رو نمی‌توان از آن انتظار پرداختن به مسائل جزئی و ارائه راه حل برای آنها را داشت. با این حال تلاش محقق بر این است که با نقد علمی الگوهای موجود و بررسی چالش‌های آشکار آنها در ایران و جهان به الگویی از تأمین اجتماعی بر مبنای آموزه‌های اسلامی راه یابد که نخست، توان مفاهمه و رویارویی با الگوهای رقیب و مواجهه با چالش‌های موجود تأمین اجتماعی را داشته باشد و دوم، برای سامان‌بخشی به نیازهای معیشتی مردم و برون‌رفت از مشکلات فعلی، راهکار علمی ارائه دهد. بدون تردید حل مشکلات موجود پیش از آنکه به کارگزاران معتقد و کارآمد و دستگاه اجرایی مناسب نیاز داشته باشد، مستلزم در اختیار داشتن نظریه مناسب است و این هدف اولیه‌ای است که در این تحقیق دنبال می‌شود. هدف غیرمستقیم این پژوهش کمک به نهادهای قانونگذاری، برنامه‌ریزی و سیاستگذاری و همچنین دستگاه‌های اجرایی کشور در ارتباط با ساماندهی مشکلات تأمین اجتماعی است.

چنانچه این تحقیق به حول و قوه الهی با موفقیت انجام شود، گامی در مسیر پیشبرد مرزهای دانش تأمین اجتماعی تلقی خواهد شد. نتیجه و فایده این پژوهش‌ها نخست، نشان دادن توانایی‌ها و زیبایی‌های آموزه‌های اسلامی در یک الگوی منسجم و نظام‌مند و شیرینی درک حقیقت و شناخت و آگاهی نسبت به یکی از موضوعات اساسی زندگی اجتماعی است؛ دوم، ارائه یک تحلیل جامع از چگونگی حل مشکل تأمین اجتماعی در چارچوب ارزش‌های اسلامی شناخت ما را نسبت به چگونگی عملکرد کلیت اقتصاد اسلامی و مکانیسم حرکت به سمت اهداف نظام روشن خواهد کرد؛ سوم، بحث و بررسی درباره نظریات بر گرفته از کتاب و سنت، در واقع به نوعی تبلیغ و گسترش احکام و ارزش‌های اسلامی است و ممارست با چنین مباحثی به نهادینه شدن الگوهای اسلامی در جامعه کمک خواهد کرد. چنان‌که متقابلاً، ممارست با الگوهای مبتنی بر سکولاریسم منجر به رسوخ تدریجی آنها در سیاست‌های اجتماعی و کنار نهادن راهکارهای اسلامی خواهد بود؛ چهارم، این تحقیق را می‌توان به نوعی

تلاش برای تبیین جوانبی از مباحث مربوط به الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و عدالت و همچنین سبک زندگی اسلامی محسوب کرد؛ پنجم، در صورتی که یک تحقیق علمی بتواند استحکام، کارایی و برتری نظریات اقتصاد اسلامی را در قالبی علمی و تحلیلی اثبات کند، به تدریج حضور خود را در مراکز علمی، برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری و اجرایی کشور و متن زندگی مردم نیز نشان خواهد داد.

و بدین ترتیب هدف نهایی این تحقیق کمک به برون‌رفت از مشکلات فعلی تأمین اجتماعی و چاره‌اندیشی برای رفع فقر و پریشانی از نیازمندان و تأمین امنیت خاطر آحاد مردم در مواجهه با مخاطرات زندگی اجتماعی است که امید است رضایت خداوند سبحان را به دنبال داشته باشد.

۱-۶. پیشینه تحقیق

در خصوص تبیین الگوهای تأمین اجتماعی متعارف و بررسی چالش‌ها و روند اصلاحات آن پژوهش‌های بسیار زیادی انجام شده است که از جمله می‌توان به تحقیقات چهل‌ساله پروفیسور فلداشتاین، مقالات استیگلیتز و ساموئلسن اشاره کرد. بخش مهمی از مشکلات تأمین اجتماعی به طرح‌های بازنشستگی مربوط می‌شود که در این زمینه نیز مطالعات زیادی انجام شده است. بانک جهانی به منظور تحقیق در باب نظام‌های بازنشستگی در سال ۱۹۹۴م کتاب اجتناب از بحران سالمندی را منتشر کرد و در سال ۱۹۹۹م کنفرانسی برای بررسی نتایج حاصل از انتشار این کتاب برگزار کرد که مقالات آن در سال ۲۰۰۱م در کتاب اندیشه‌های جدید در باب تأمین دوران سالمندی منتشر شد. فصلنامه تأمین اجتماعی و مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی در ایران به‌طور تخصصی در این زمینه فعالیت می‌کنند و برخی از مهم‌ترین مقالات آنها در مجموعه‌ای به نام «تأمین اجتماعی در ایران و جهان» منتشر شده است.

در زمینه نگرش اسلامی در خصوص بیمه‌های تجاری و راهبردهای غیر بیمه‌ای تأمین اجتماعی و موضوعات پیرامونی آن مانند فقر و انفاق آثار متعددی وجود دارد؛ اما در مورد بیمه‌های اجتماعی به‌طورکلی و راهبردهای بیمه‌ای تأمین اجتماعی آثار فقهی موجود بسیار اندک است. در زمینه آثار علمی این بخش نیز هرچند که تحقیقات و همایش‌های متعددی برگزار شده ولی بیشتر آنها یا انتزاعی است یا در قالب یک الگوی جامع تأمین اجتماعی اسلامی انجام نشده است. در خصوص پژوهش‌های ناظر بر کلیت تأمین اجتماعی از دیدگاه اسلام نیز

آثاری از رفیق یونس المصری، محمد نجات الله صدیقی، عبدالله ناصح علوان، محمد ابوزهره، علی باقری و ضیاء الدین کیاء الحسینی، مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی، محمد حسن محمدی مهر و دیگران منتشر شده است. بسیاری از این پژوهش‌ها در مواجهه با الگوهای تأمین اجتماعی معاصر رویکردی تأییدی داشته و یا تنها به ذکر برخی تمایزهای نظام تأمین اجتماعی اسلام پرداخته‌اند. برخی از این آثار نیز به صورت مبنایی، درصدد ارائه الگوی جایگزینی از تأمین اجتماعی اسلامی برآمده‌اند که به مواردی از مرتبط‌ترین آنها با تحقیق حاضر در قالب چند دسته به شرح زیر اشاره می‌شود:

دسته اول از ادبیات موجود تحقیقاتی هستند که الگوی تأمین اجتماعی اسلامی را بر مبنای نهاد زکات تبیین کرده‌اند. در این آثار که بیشتر از سوی اندیشمندان اهل سنت ارائه شده‌اند، مشهورترین اثر، کتاب فقه الزکاة دکتر یوسف قرضاوی (۱۴۲۰ق) است. وی در این کتاب با تشریح منابع و مصارف زکات و تطبیق آن با مصادیق امروزی تأمین اجتماعی، معتقد است با احیا و اجرای زکات اسلامی می‌توان تمامی مشکلات جوامع معاصر در باب تأمین اجتماعی را مرتفع کرد و در صورتی که درآمدهای زکات برای مخارج تأمین اجتماعی کافی نباشد، می‌توان با الهام از ویژگی‌های زکات، نسبت به وضع مالیات‌های حکومتی اقدام کرد و براین اساس نیازی به استفاده از الگوهای تأمین اجتماعی متعارف نیست. یوسف کمال (۱۴۰۶ق) در کتاب الزکاة و ترشید التأمین المعاصر ضمن بررسی فقهی بیمه‌های تجاری و تأمین اجتماعی متعارف و قول به عدم مشروعیت عقد بیمه، از قابلیت زکات برای اسلامی‌سازی بیمه‌های تجاری و عهده‌داری تمامی کارکردهای تأمین اجتماعی متعارف دفاع کرده است. عثمان حسین عبدالله (۱۴۰۹ق)، نیز در کتاب الزکاه، الضمان الاجتماعي الاسلامی قوانین تأمین اجتماعی غربی را برای جوامع اسلامی نامناسب دانسته و تلاش کرده تا قانون تأمین اجتماعی اسلامی را بر مبنای زکات تنظیم و ارائه کند؛

دسته دوم از ادبیات موجود پیرامون مفهوم «تکافل اجتماعی» شکل گرفته است. در این گونه آثار به طور معمول بر نقش محوری مشارکت‌های مردمی و مفاهیم تبرّعی مانند وقف و صدقات در کنار زکات تأکید شده و دامنه خدمات آن به امور غیرمالی مانند تکافل علمی، تربیتی و نظامی تعمیم داده شده است. مشهورترین اثر در این زمینه کتاب التکافل الاجتماعي فی الاسلام اثر استاد محمد ابوزهره (۱۹۹۱م) است که ترجمه فارسی آن نیز به نام همکاری‌های اجتماعی منتشر

شده است. وی در این کتاب پس از تبیین مبانی اعتقادی، اخلاقی، حقوقی و فقهی رویکرد اسلام به تأمین اجتماعی، منابع و مصارف تکالیف الزامی و تبرّعی اسلام را در تطبیق با موارد تحت پوشش تأمین اجتماعی متعارف بررسی کرده است. عبدالله ناصح علوان (بی تا)، نیز در کتابی با همین عنوان تکافل اجتماعی در اسلام را بر مبنای احکام و ضوابط اسلامی توضیح داده است؛

دسته سوم از ادبیات موجود آثاری هستند که تحت عناوین تأمین اجتماعی و یا ضمان اجتماعی نگارش یافته‌اند که در آنها بر محوریت دولت تأکید شده است. دکتر حسن عباس (۱۴۰۳ق) در کتاب خود به نام النظریه العامه للتأمينات الاجتماعیه با اتخاذ یک رویکرد حقوقی، به نقد و بررسی الگوی تأمین اجتماعی غربی و ارائه الگوی روزآمد اسلامی در چارچوب عدالت اجتماعی اسلامی پرداخته است. مالک محمودی و ابراهیم بهادر (۱۳۶۵) با اشراف آیت الله جعفر سبحانی در کتابی به نام تأمین اجتماعی در اسلام آیات و روایات مربوط به منابع و مصارف تأمین اجتماعی را جمع‌آوری و دسته‌بندی کرده‌اند. کیاء الحسینی و باقری (۱۳۸۱ش) در تحقیقی با نام تأمین اجتماعی در ایران با تکیه بر منابع اسلامی با اتخاذ رویکردی تأییدی نسبت به راهبردهای سه‌گانه الگوی تأمین اجتماعی متعارف، به برآورد منابع راهبردهای حمایتی از ناحیه خمس و زکات در اقتصاد ایران پرداخته‌اند. احمد قابل (۱۳۸۳ش) در تحقیق خود با عنوان «اسلام و تأمین اجتماعی، مبانی و راهکارهای حمایتی و بیمه‌ای در قرآن، روایات، اخلاق و فقه اسلامی» به این نتیجه رسیده است که راهبردهای حمایتی و امدادی تأمین اجتماعی به‌طور مستقیم قابل استناد به نصوص اسلامی است و راهبردهای بیمه‌ای نیز در قالب یکی از عقود معهود شرعی و یا عقد جدید بیمه، قابل پذیرش است. وی تلاش کرده تا الگوی موجود تأمین اجتماعی را به تأیید آموزه‌های اسلامی برساند. نکته قابل مناقشه در پژوهش وی این است که ایشان - چنان‌که در مقدمه سازمان تأمین اجتماعی بر این کتاب نیز تصریح شده است - میان عقود بیمه تجاری و بیمه اجتماعی نوعی وحدت ماهوی قائل شده است.

در فضای ادبیات فقه شیعی معروف‌ترین نظریه تأمین اجتماعی، نظریه شهید صدر رحمته الله علیه است که به اختصار در اواخر کتاب اقتصادنا مطرح شده است. نکته اساسی در دیدگاه ایشان اندراج مسئله تأمین اجتماعی در نظریه عدالت اجتماعی اسلام و تأکید بر مسئولیت مردم به‌عنوان یکی از پایه‌های اساسی تأمین اجتماعی است. متأسفانه نظریه ایشان در تحقیقات دیگران، پیگیری نشده و زوایای این نظریه متناسب با دستاوردهای علمی جدید در دانش

تأمین اجتماعی و فناوری اطلاعات، مورد بسط، تعمیق و طراحی نهادهای متناسب با آن قرار نگرفته است. تحقیق حاضر به نوعی ادامه مسیری است که آن شهید بزرگوار گشوده است. ویژگی این پژوهش در مقایسه با ادبیات موجود آن است که می‌کوشد، با نقد و بررسی الگوهای تأمین اجتماعی در کشورهای غربی و ایران از منظر مبانی فلسفی، اخلاقی، اقتصادی و آثار و نتایج عملکردی هریک و پی بردن به نقاط قوت و ضعف آنها و سپس بررسی مسئله از منظر آموزه‌های اسلامی و فقه شیعه و تحلیل‌های اقتصاد اسلامی به الگویی سازگار با مبانی اسلامی دست یابد. این تحقیق نه تنها به نقل آیات و روایات می‌پردازد و نه خود را در فضای ذهنی نظریه‌پردازی فقهی و علمی محصور می‌کند، نه در مقابل ظواهر فریبنده دنیای جدید غرب دچار خودباختگی می‌شود و نه از میراث‌داری سرمایه‌های کهن شرق گرفتار غرور کاذب می‌شود؛ بلکه می‌کوشد با نزدیک کردن تئوری به واقعیت عینی، و در آمیختن عقل و تجربه با وحی و نقل، راه حلی عملی برای مدیریت تأمین اجتماعی در دنیای فعلی پیدا کند و معتقد است چنانچه این مسئله متناسب با نقاط قوت دانش تأمین اجتماعی معاصر و پیشرفت‌های صورت گرفته در علوم آمار و اطلاعات، به آموزه‌های اسلامی عرضه شود، الگوی روزآمد و متمایزی از تأمین اجتماعی دریافت خواهد شد که قادر است به شایستگی پاسخگوی نیازهای امروز جامعه باشد.

۱-۷. رویکرد تحقیق به تأمین اجتماعی

اتخاذ روش مناسب برای تبیین الگوی تأمین اجتماعی اسلامی تا حدود زیادی بستگی به نوع تلقی ما از ماهیت مسئله تأمین اجتماعی و رویکرد ما نسبت به آن است. بدیهی است اگر تأمین اجتماعی را آنگونه که شهید صدر در اقتصادنا به‌عنوان یکی از پایه‌های عدالت اجتماعی تصویر کرده‌اند در نظر بگیریم و درباره محتوای عدالت اجتماعی هم همان‌گونه که در کتاب المدرسه الإسلامية بیان نموده‌اند، رعایت حق و حقوقی بدانیم که شارع در زمینه تنظیم روابط اجتماعی انسان‌ها بیان کرده است (ر.ک: الصدر، ۱۴۲۱ق، ص ۱۵۰-۱۵۴)، به ناچار روش ما منتهی به یکی از روش‌های اجتهاد فقهی خواهد شد. همچنین اگر بخواهیم همانند دکتر حسن عباس (۱۴۰۳ق) با رویکرد حقوقی به این مسئله پردازیم باید از روش مناسب استنباط حقوق اسلامی استفاده کنیم.

یکی از رویکردهایی که در سال‌های اخیر درباره مسائلی مانند تأمین اجتماعی مورد بحث و گفتگو قرار گرفته است، رویکرد فقه حکومتی است. فقه حکومتی بخشی از فقه است که از نظر موضوع نخست: به مسائل حکومت، مدیریت جامعه و دستورهای اجتماعی دین مربوط می‌شود؛ دوم: اغلب، سروکارش با حوزه معاملات و روابط افراد با یکدیگر (نه رابطه انسان با خودش و خداوند) است که شناخت موضوعات آنها تعبدی نیست و در آنها به نسبت بیشتری از دلایل عقلی، عرفی و سیره عقلا استفاده می‌شود؛ سوم: نقش احکام ثانوی در آنها بیشتر است؛ چهارم: تشخیص مصداق آنها بیشتر به عهده مقام مسئول اداره جامعه است و نقش مصالح اجتماعی در رسیدن به فتوا و صدور احکام آن بسیار پررنگ است. وضع مالیات بر اسب‌ها توسط امیرالمؤمنین (علیه السلام) یکی از مصادیق این‌گونه احکام است که درباره آن نه آیه‌ای وجود دارد و نه روایتی از پیامبر (صلی الله علیه و آله) نقل شده است؛ بلکه تنها نوعی حکم ثانوی است که به تشخیص امام (علیه السلام) بر مبنای مصالح اجتماعی صادر شده است (ر.ک: مصباح یزدی، ۱۳۹۱).

به اعتقاد ما تأمین اجتماعی یکی از مسائل کلان زندگی انسان است که در بطن خود حاوی جنبه‌های مختلف اعتقادی، اخلاقی، فقهی، گزاره‌های عینی و تجربی و مانند آن است که نمی‌توان بررسی همه آن جوانب را در حوزه صلاحیت‌های علم فقه دانست. توضیح مطلب اینکه علم فقه، دانشی است که درباره استنباط احکام مربوط به افعال مکلفان و روابط متقابل افراد با یکدیگر و با حکومت از روی ادله شرعی بحث می‌کند. بدیهی است چنین تعریفی از فقه، حیطه صلاحیت آن را در محدوده استنباط تک‌گزاره‌های فقهی محدود می‌کند و در این جهت تفاوتی میان احکام فقه فردی مانند استنباط حکم وجوب نفقه والدین بر فرزند و احکام حکومتی مانند وجوب مالیات‌های حکومتی وجود نخواهد داشت و در هر صورت دایره شمول علم فقه در معنای اصطلاحی آن اخص از عملیاتی خواهد بود که در حوزه نظریه‌پردازی الگوها و طراحی نظام‌های اجتماعی اسلامی به عمل می‌آید. به‌طور مثال وقتی می‌خواهیم درباره انتخاب یکی از شیوه‌های «مالیات» و «حق بیمه» برای تأمین مالی برنامه‌های تأمین اجتماعی تصمیم‌گیری کنیم، افزون بر استنباط مشروعیت این دو شیوه به‌صورت تک‌گزاره فقهی، نیازمند شناخت آثار و پیامدهای هر یک از آنها بر متغیرهای اقتصادی و غیر اقتصادی هستیم که بررسی آنها در علوم انسانی و با روش‌های غیر فقهی انجام می‌شود. به بیان دیگر طراحی الگوی تأمین اجتماعی اسلامی مستلزم استفاده از عناصر و تک‌گزاره‌هایی است که برخی از آنها فقهی و برخی غیر فقهی هستند و افزون بر این، در مرحله ترکیب گزاره‌ها به منظور تشکیل یک الگوی